

СТ А Н О В И Щ Е

От: *доц. д-р Симеон Гройсман, СУ*

Относно: *дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по научна специалност в УНСС.*

Автор на дисертационния труд: *Димитър Стоянов*

Тема на дисертационния труд: *Моралните основания на правото*

Основание за представяне на становището: участие в състава на научното жури по защита на дисертационния труд съгласно Заповед № 1625/4.06.2025 г. на Ректора на УНСС.

Информация за дисертанта

Дисертантът се е обучавал по докторска програма към *катедра „Публичноправни науки“* към ЮФ на УНСС по *3.6 Право (Теория на държавата и правото. Политически и правни учения)* в редовна форма на обучение от 8.04.2022 до 8.04.2025 г.

Уважаеми членове на научното жури,

Основание за написването на становището

Докторантът Димитър Стоянов Стоянов представя за разглеждане дисертационен труд на тема *„Моралните основания на правото“* – резултат от проведена редовна докторантура на базата на Катедрата по публичноправни науки на ЮФ на УНСС с научен ръководител доц. д-р Светла Кънева.

След проведена в катедрата вътрешна защита и издаването от ректора на УНСС на заповед № 1625/4.06.2025 г. по решение на научното жури на негово първо заседание ми е възложено да съставя настоящото становище.

В същото си заседание членовете на научното жури се съгласиха, че докторантът изпълнява приложимите минималните национални

изисквания за предложения от него обем на научната продукция. Липсва плагиатство, както се удостоверява от електронния преглед със системата StrikePlagiarism и както мога и аз на свой ред да потвърдя. С оглед на същото представеният дисертационен труд правилно е допуснат до публична защита и следва да получи своята оценка по същество.

Личностни качества на докторанта

Кандидатът за придобиването на научната степен Димитър Ст. Стоянов е роден през 1993 г. Биографията му показва активно професионално развитие, ориентирано към проблематиката на публичното право и административната и юрисконсултската работа в структурите на изпълнителната власт.

Черпейки информация от своите лични наблюдения, мога да добавя, че Димитър Ст. Стоянов ми е добре познат от последните няколко години, през които – като докторант в УНСС, е гостувал на организирани от моята катедра в СУ конференции и заседания на Кръжока по обща теория на правото на ЮФ на СУ. Неговите изказвания в рамките на тези форуми винаги са били активни и интересни, а честотата на контактите ни през този период за мен е била знак за активно посвещаване на докторантската му работа. Последното се потвърждава и от написания в рамките на общия срок на докторантурата (08.04.2022 – 08.04.2025) и рецензиран по настоящем научен труд.

Съдържание на представения дисертационен труд

Разглежданият дисертационен труд има класическа **структура** от въведение, четири глави с обособени отдели (обозначавани с арабски цифри), раздел от изводи и заключение, библиографски списък. В тази връзка може да се спомен че с оглед широкото поле на исторически сравнения – последователно излагане на сравнителнотеоретичен материал от Древността до Съвременността в отделните глави, въвеждането на подточки в отделите, обозначавани с арабски цифри, ще е от голяма полза за читателя на бъдещата публикувана версия.

Използваната библиография се състои от широк кръг от научна литература — общо 192 заглавия монографични, сборникови или справочни заглавия на български, английски, немски и руски език. С цел подобряването на изчерпателността на кръга от източници, може да се формулира препоръката за по-внимателна работа с българските изследвания по темата. Една (макар и не единствена) липса в тази насока е неспоменаването на статията на Георги Денков – „Легитимност, легалност

и правовост на закона“ (Съвременно право № 2/2021), един позабравен, но ключов за естественоправното мислене в България, автор.

Първата глава въвежда понятието „основание на правото“ и конструира параметрите на неговото възможно значение и потенциално използване в доктрината чрез преглед върху изричното му въвеждане в българската правна литература ведно с преглед върху историята на естественоправната мисъл и на импониращата на автора цивилизационна теория, за която същия търси по-нататъшни философскоправни импликации.

Втората глава насочва вниманието към идеята за моралните основания на правото като правообразуващ фактор, развита в терминологията на учредителната власт, предложението за „големи национални дискусии“ в съответните учредителни моменти. Тези дискусии са онагледени чрез американския и българския учредителен пример.

Третата глава сравнява правораздавателните измерения на позоваване на моралните основания на правото в семействата на прецедентното и на континенталното право с акцент преди всичко върху първото.

Четвъртата глава глава предлага еkleктичен разбор на възможни съвременни измерения на мисленето в разработваните от дисертанта категории, както се разглеждат проблеми, свързани с конституционализма на извънредното положение, изкуствения интекст и „сблъсъка на цивилизациите“.

Темата на дисертацията се базира на възприетото от докторанта разбиране, че за правото следва да се мисли в контекста на съществуването на определени структуроопределящи го базови ценности или „основания“, за които се твърди, че имат изначално-предхождаща самото право природа. В този смисъл – макар че подобни теми са периодично са били монографично разглеждани у нас, предприемането на едно естественоправно по замисъла си дисертационно изследване, вече е рядкост и изисква смелост, която Димитър Ст. Стоянов е проявил не безоснователно.

За мен самият някои пунктове в общата идея на това да се говори за „основание за правото“ са проблематични. Тази проблематичност намирам по принцип у споделящите идеята за „правното основание“ – било то у Цеко Торбов или у Михайлина Михайлова, а не изключително у Димитър Стоянов, който успешно, а не формално се заема с нелеката

задача да диалогизира със сериозни имена в нашата правна наука. И макар че в анализа ми ще се прокрадва част от тази неминуемо просмукнала се в мисленето ми позитивистка предубеденост, искам да започна изложението си с убедената констатация, че Димитър Ст. Стоянов е автор на един рядко добре написан, дълбоко хуманитарен, обмислен в положенията си и понятийно-последователен дисертационен труд. Предложеният текст всъщност представлява рядкост по съвременните български дисертационни стандарти и доколкото по-долу са изложени критики, те целят даването на насоки за една дообогатяваща редакция преди наложителното отпечатване на текста в едно публичнодостъпно издание.

Анализ на основните точки в дисертационния труд.

Предоставеният текст показва комбинацията у автора на начетеност и жив интерес към теорията на науката, към политическите учения, към социалното измерение на мисленето по големите въпроси на правото. Дим. Стоянов структурира основата си теза, обосновавайки и след това свързвайки разбиранията, че:

(а) Мисленето се базира на определени базови понятия, наричани от автора като „основни понятия“ или Urbegriffe (нем.), които трябва да се въведат като самоочевидни истини и да имат структуриращ съзнанието характер.

(б) „Основните понятия“ търпят изменения и преосмисляния в разломни кризисни периоди.

(в) Съществуват поредица от филофоскоправни становища – включително в България, които дават възможност по естественоправен начин да се мисли за „фундаментален, неизменен априорен и метафизичен морален критерий за правото“ (с. 63). В тази насока са разгледани са поредица от българските доктрини – на Ц. Торбов, Мих. Михайлова, Г. Бойчев, на Дим. Радев и Светла Кънева, правещи възможно едно мислене в категориите на правните основания.

(г) Ако правото е морално определено, а моралът е културноформиран, различните култури ще създават и различно право. Дисертантът адресира тази тема чрез идеите за „правото като елемент на цивилизацията“, разглеждайки последната като „Култура с главна буква“ (с. 72). Той си поставя амбициозната задача да обоснове „правната система като водещ елемент на понятието за цивилизация“ (стр. 8).

За мен от текста остава неясно, бидейки по принцип важно и интересно – доколко е обосновано – според автора, да говорим за „отделни“ „славянска“ или „православна цивилизация“ (вж. по-специално

стр. 75; не всички славяни обаче са православни; различните православни страни имат специфични исторически пътища и пр.). Какво е отношението към споменатото деление на „западната цивилизация“, респективно – къде е историческото място на България в тази схема – „в един от лагерите“ по остта запад-изток или някъде „на разлома“.

Положени са големи усилия, за да се въведат различните понятия по линията **„право – правост – неправилно право – законово право и законово неправо – противоправо“**. Правното основание по този начин е видяно като някаква различна, алтернативна и по-дълбока метафизична валидност, която овластява и истински осмисля правото. При тези мисловни и езикови експерименти, разбира се, съществува и риск от крайност – за мен например идеята за „правото... лишено от правност“ (с. 32) трудно може да бъде приета. Въпреки това може да се счита, че докторантът излиза с чест и с полза за изследването си от традиционния естественоправен „лабиринт“ (да си спомним Бентъм и признанието за лутане из „a metaphysical maze“) от „оправостени“ (ако мога да си позволя и една игра на думи) извънлегални и алтернативни доктринални понятия. Дим. Стоянов прави значителни понятийни наблюдения, за да обоснове съществуването на една вътрешна връзка между моралността и валидността на една правна система, да потърси разбирането за правния ред като за ред, базиран на определени морални принципи. В тази насока заслужава подкрепа привличането на аргументи от теорията на правовата държава, но и следва да се напомни, че търсеното „правнофилософско отражение“ (вж. стр. 67), надхвърлящо чистата процедурност, е налице и при тоталитарните държави. Последните обичат да нарушават процедурите, но не страдат от липса на идеология, на собствена философия, подплатена с фанатична вяра, респективно различно и ще бъде смятаното за „справедливо управление“ (пак там).

Проведените изследвания върху правотворческото значение на правното основание за функционирането на учредителната власт (гл. II) водят автора до формулирането на разбиране за легитимност на онази конституцията, която е производна на основанията. Само те могат да направят пълноценна една формална процедура, следвана от учредителното събрание (с. 113). Така става възможно да се формулират ценностни критерии в противовес на формализма. От друга страна, би било интересно, да се надникне в конституционната лаборатория на тоталитарните учредителни легислатури – дали те също не разсъждават (поне видимо) в категориите на свободата, правото и независимостта? Ако този речник е лесно приложим и идеологически удобен, какъв следва да е

критерия за преодоляването на този друг формализъм, на възможния формализъм на ценностна реторика?

Търсещата моралните основания в правораздаването трета глава на текста е фокусирана в прецедентноправната проблематика, предлагайки панорама върху широк кръг от англоезични автори и относими американски конституционни дебати. Разгледани са темите за оригинализма и съдебния активизъм, за сложните дела и ролята на конституцията в морално-политическия дневен ред на обществото. Навярно може да бъде обогатена и със следващ пласт от доктринални източници – например за правото като културно явление, за ролята на съдията за правото и на справедливостта на правораздаването, що се отнася до езиководостъпната на докторанта немска доктрина. Спорът, дали търсим „какво е имал предвид законодателя или какво е имала предвид нормата“ (вж. анализа върху Скалия на стр. 127) се развива в Германия още през 19 век и е популярен с формулировката за „волята на законодателя и волята на закона“. Съдията, насочващ правото по вълните на съвременните културни разбирания, е герой на школата на свободното право и на юриспруденцията на интересите през първата половина на 20 век и т. н. Този поглед може да подпомогне по-нататък разчупването и на изразената, но вече спорна, идея за „строгата правоприлагаща, правораздаваща и тълкувателна дейност на континенталното право“ (стр. 144), която контрастира с реалните (и често правнореалистични) подходи на континентални съдилища като СЕС и ЕСПЧ или на достатъчно аксеологически активния Федерален конституционен съд в Германия. Като пример в тази насока може да се даде германското произнасяне върху законната възможност за сваляне на овладян от терористи граждански самолет и прокламираната в тази връзка абсолютна неприкосновеност на човешкото достойнство¹ (Дим. Стоянов коментира американския аналог на казуса – вж. с. 164).

В заключение обаче следва да се подчертае, че докторантът Дим. Стоянов е направил успешен опит да говори за правното основание не „по принцип“ – както най-често се е постъпвало по-рано в българската правна философия, а на конкретна база, във връзка с конкретна историческа среда и съдебна аргументация. Това е голямо достойнство на работата и подчертава възможността на докторанта и за в бъдеще да разглежда философскоправни дилеми на конкретна база, да свързва философската абстракция с живота на правото.

¹ BVerfG v. 15.2.2006 1 BvR 357/05, NJW 2006, 751 ff.

Критични бележки.

Основната ми критика към текста се дължи на констатацията, че авторът базира своята схема поти изцяло на идеята за съществуването на **метафизични, априорни, естественоправни, морални основания на правото**, но не обосновава в дълбочина, за какъв тип метафизика идва реч, кое му дава право да ги приеме а priori, каква е естественоправната концепция от която изхожда, кои са моралните постулати в тяхната основа и вече кое гарантира неизменността и общата значимост на тези морални постулати. Това не е критика в насока на липса на качества на дисертационния текст, а напротив – понеже това е качествена разработка, аз поставям въпрос в търсене на по-дълбокия общотеоретичен дебат, от който се нуждае нашата наука и на който дебат докторантът показва, че е способен.

Разбира се, една констатация, че хората винаги са *вярвали* в съществуването на определени метафизични, априорни, естественоправни, морални основания на правото, ще бъде правдива и достатъчна според мен констатация. Но ако хората винаги са *вярвали* в основанията, представяйки си ги по различен начин, като освен това и са излагали различни метафизичнобазирани морални идеологии, не може да се говори за неизменност и обективност на тези основания. Един най-банален пример – нацистката правна философия също обича метафизичните обоснования и най-тежко порицава правния позитивизъм на Щал и Келзен². Явно е обаче, че за Дим. Стоянов има едни обективно дадени основания, най-общо казано, неговият патос е в полза на основания на свободата, справедливостта и дълга, а не основания на дълга и култа към общността например. Следователно на една разработка като дисертационната е нужно не просто да се изказва в полза на правната метафизика, но и да обоснове по същество, коя за автора е правилната правна метафизика и защо например нацистките правници са злоупотребявали с метафизиката, а не са били метафизично прави.

По-нататък, да се говори за обективен морал в началото на ХХI. век е възможно само ако се избере някоя от по-модерните метафизични теории или за някоя от старите метафизики бъдат потърсени

² Ще цитирам един от изтъкнатите немски автори, който първо е представител на т. нар. „völkisch-idealistische Rechtsphilosophie“, а след ВСВ продължава да е уважаван учен и след денацификацията. През 1937 Карл Ларенц, когото имам предвид, пише: „Според мен философията на правото трябва да изяснява духовни връзки, но не чрез създаване и използване на формули, а чрез преодоляване на абстрактни фиксации и противопоставяния (като това между „трябва“ и „е“ [тук Ларенц се противопоставя на келзианизма, бел. м. – С. Г.] и чрез показване на метафизичния смисъл, който лежи в основата на основните ценности, които носят нашето правно съществуване.“ – Larenz, K. Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie, Archiv für die civilistische Praxis, 1937, 143. Bd., H. 3, S. 263.

допълнителни аргументи. Идеята за обективния морал е толкова критикувана, че не може да бъде приемана за нещо дадено, а трябва да бъде отделно обоснована, да се покаже – защо въпреки критиките, авторът намира основания да вярва в нея (за мен това в крайна сметка остава верови въпрос). Такива обоснователни модели, между другото, са налице в обилие във философската литература, към която авторът може допълнително да се обърне.

Възможно е освен това, да се счита, че основанията на правото в крайна сметка са и религиозно подплатени; такъв подход, струва ми се, не би бил чужд на автора, с оглед интересуващата го религиозна тема или с оглед съответните текстови податки на цитирания на Св. Писание. Ако обаче сметем, че правното основание е обективно обвързващо и изначално дадено на някава религиозна база, ще следва да прибегнем до *определена* религиозна доктрина, да заявим религиозно предпочитание, което да гарантира „основателността“ на едни правни системи и да посочи несъвършеността на други. Този подход става проблематичен от гледната точка на светската държава. Той ще може свободно да се използва от една християнска (например) правна наука, но няма да е лесно достъп за светския съд, обръщаш се и към философскоправния инструментариум.

В по-нататъшна връзка на същия развой на мисли, но и не на следващо място, трябва да се посочи, че „цивилизационната карта“, изложена от дисертанта, не е докрай начертана. Аз напълно го разбирам, доколкото по-нататъшният отговор на поставените въпроси, трябва по принуда да носи определен цивилизационноконфронтационен характер, но самото използване на понятието „цивилизация“ вече е заредило неговия текст с подобен потенциал. Първоначално европейското понятие „цивилизация“ се употребява по дефиниция в единствено число, по-съвременното му развитие води до идеята за съществуващи велики култури, които се развиват по собствен път и чрез отделна представа за света, девалидираща претенциите за универсалност на европейските идеологии. Ако пътищата към цивилизоваността са различни и като цяло суверенни, става важен един въпрос, който изисква категоричен отговор. Имат ли „право“ неевропейските цивилизации? Различни ли са априорните, метафизични, морални основания на правото в Индия или в Китай? Ако са различни, могат ли обаче да са неизменни? Ако са неизменни, не означава ли това, че само Западната цивилизация има право в познатия ни смисъл? През последните десетилетия западната правна наука обича да се самоограничава със стандартните обяснения, че дадено съчинение разглежда единствено западната правна традиция и че традициите на Исляма, на Индия, Китай или Япония са по-специфични, отделни, затова и

остават извън фокуса на европейската правна мисъл. Казва ли Димитър Ст. Стоянов, че тези традиции са всъщност... извънправни? Или те все пак са отделни правни култури, градящи своето право на отделно (различно и културноизменчиво) основание? Обосновани или не са универсалистичните претенции на Запада, че именно неговата идея за справедливостта дава правилното право (вж. в подобен смисъл въпрос стр. 169)? Един подобен въпрос, смятам – освен че трябва да намери отговор в бъдещата публикация на книгата, е удачно да получи своя отговор на скорошната публична защита, поради което и го задавам към докторанта. Допълнителна препоръка може да бъде отказа от използването на косвения позовавания (цит. по), както и използването на българските преводи на ключовите класически произведения. Прежежданата на български английската основа за работа със Сумата на теологията например, едва ли може да се сравнява с красивия наш превод на Цочо Бояджиев. По-дългите пасажи на чужд език (вж. напр. бел. 86) трябва да бъдат преведени на български, а политиката за по-обширни цитирания да бъде внимателно прецизирана, понеже се прилага по различен начин в различните части на текста.

Публикации и допълнителни дейности.

Докторантът представя три публикации, с които изпълнява минималните научни критерии, като по времето на своята докторантура е демонстрирал желание за работа и предприемчивост в научните си начинания. Публикациите отразяват различни етапи от разработването на труда и под една или друга форма техните резултати са допринесли за формирането на неговата окончателна форма и изводи. Добро впечатление прави предпочитанието към разнообразни научни форуми и публикационни формати.

Авторефератът правилно отразява приносите в дисертационното изследване.

Цялостна оценка.

Воден от гореизположеното мога убедено да формулирам положителна оценка за дисертационния труд на Димитър Стоянов Стоянов под заглавие „Моралните основания на правото“.

Като отговаря на изискванията на ЗРАСРБ и приложимите подзаконовни нормативни актове по прилагането му, трудът е основание за присъждението на автора му на образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 3.6 Право (Теория на държавата и правото.

Политически и правни учения), за което ще гласувам положително в рамките на предстоящата публична защита.

12 Юни 2025 г.

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО

SCIENTIFIC OPINION

From: Assoc. Prof. Dr. Simeon Groysman, Sofia University

Regarding: dissertation for the award of an educational and scientific degree 'Doctor' in Law at UNWE.

Author of the dissertation: Dimitar Stoyanov

Topic of the dissertation: The Moral Foundations of Law

Reason for submitting the opinion: participation in the scientific jury for the defence of the dissertation in accordance with Order No. 1625/4.06.2025 of the Rector of the UNWE.

Information about the doctoral candidate

The doctoral candidate studied in the doctoral programme at the Department of Public Law at the Faculty of Law of the University of National and World Economy in 3.6 Law (Theory of State and Law. Political and Legal Doctrines) in full-time form from 8 April 2022 to 8 April 2025.

Dear members of the scientific jury,

Reason for writing the opinion

The PhD student Dimitar Stoyanov submits for consideration a dissertation on "The Moral Foundations of Law" – the result of a full-time PhD studies on the basis of the Department of Public Law of the UNWE with scientific supervisor Assoc. Prof. Dr. Svetla Kaneva.

After an internal defense in the Department and the issuance by the Rector of the UNWE of the order № 1625/4.06.2025 by decision of the scientific jury at its first meeting, I have been assigned to draw up this opinion.

At the same meeting, the members of the scientific jury agreed that the PhD student fulfilled the applicable minimum national requirements for his proposed volume of scientific production. There is no plagiarism, as verified by the electronic review with the StrikePlagiarism system and as I can in turn confirm. In view of the same, the submitted dissertation is rightly admitted to public defense and should receive its merit review.

Personal qualities of the PhD student

The candidate for the degree Dimitar St. Stoyanov was born in 1993. His biography shows an active professional development oriented towards the issues of public law and administrative and legal work in the structures of the executive power.

Drawing information from my personal observations, I can add that Dimitar St. Stoyanov is well known to me from the last few years, during which – as a PhD student at the UNWE □ he has been a guest at the conferences and meetings of the General Theory of Law Circle of the Sofia University Law School, organized by my department. His speeches within these forums have always been active and interesting, and the frequency of our contacts during this period has been a sign for me of active dedication to his doctoral work. The latter is confirmed by the scientific thesis written within the general term of the PhD (08.04.2022 – 08.04.2025) and reviewed here.

Contents of the submitted dissertation

The dissertation under review has a classical structure of an introduction, four chapters with distinct sections (denoted by Arabic numerals), a section of conclusions and a conclusion, a bibliographical list. In this connection it may be mentioned that in view of the wide scope of historical comparisons – the consistent exposition of comparative theoretical material from Antiquity to Modernity in the individual chapters – the introduction of sub-points in the sections, indicated by Arabic numerals, will be of great help to the reader of the future published version.

The bibliography used consists of a wide range of scientific literature □ a total of 192 monographic, collected or reference titles in Bulgarian, English, German and Russian. In order to improve the comprehensiveness of the range of sources, the recommendation to work more carefully with Bulgarian studies on the topic can be formulated. One (though not the only) omission in this regard is the failure to mention the article by Georgi Denkov □ "Legitimacy, Legality and Rightfulness of Law" (Contemporary Law No. 2/2021), a forgotten but key author for natural law thinking in Bulgaria.

The first chapter introduces the notion of "ground of law" and constructs the parameters of its possible meaning and potential use in doctrine by reviewing its explicit introduction in the Bulgarian legal literature together with an overview of the history of natural law thought and of the author's civilizational theory, for which he seeks further philosophical-legal implications.

The second chapter draws attention to the idea of the moral foundations of law as a law-making factor, developed in the terminology of constituent authority, the proposal of 'great national debates' at the relevant founding moments. These discussions are illustrated through the American and Bulgarian founding examples of constitutional assemblies.

The third chapter compares the jurisprudential dimensions of the invocation of the moral foundations of law in the families of case law and continental law, focusing primarily

on the former.

The fourth chapter offers an eclectic discussion of possible contemporary dimensions of thinking in the categories developed by the dissertation, as issues of emergency constitutionalism, artificial intellect, and the "clash of civilizations" are considered.

The dissertation's topic is based on the PhD student's understanding that law should be thought of in the context of the existence of certain structurally defining underlying values or "grounds", which are claimed to have an inherently antecedent nature. In this sense □ although such topics have been periodically monographically addressed in this country, undertaking a natural law dissertation study that is natural law in its conception is now rare and requires courage, which Dimitri St. Stoyanov has shown not without reason.

For myself, some points in the general idea of talking about a "ground of the law" are problematic. I find this problematic in general in those who share the idea of the "legal ground" □ be it Tseko Torbov or Mihailina Mihailova, not exclusively in Dimitar Stoyanov, who successfully, not formally, took up the difficult task of dialoguing with serious names in our legal science. And while some of this positivist bias that has inevitably seeped into my thinking will creep into my analysis, I want to begin my exposition with the confident observation that Dimitar St. Stoyanov is the author of a dissertation that is rarely well-written, deeply humanitarian, thoughtful in its premises and conceptually coherent. The proposed text is, in fact, a rarity by contemporary Bulgarian dissertation standards, and to the extent that the following criticisms are offered, they are intended to provide guidance for an enriching revision prior to the imperative of printing the text in a publicly available edition.

Analysis of the main points in the dissertation.

The text provided demonstrates the author's combination of readability and keen interest in the theory of science, in political doctrines, and in the social dimension of thinking about the big questions of law.

D. Stoyanov structured his basic thesis by justifying and then connecting the understandings that:

(a) Thinking is based on certain basic concepts, referred to by the author as "basic concepts" or Urbegriffe (German), which must be introduced as self-evident truths and have a mind-structuring character.

(b) The "basic concepts" undergo changes and reinterpretations in periods of crisis.

(c) There are a series of philo-philosophical legal opinions □ including in Bulgaria □ which make it possible to think in a natural-law way of a "fundamental, immutable a priori and metaphysical moral criterion of law" (p. 63). A series of Bulgarian doctrines are examined in this regard □ by Ts. Torbov, M. Mihailova, G. Boychev, of Dim. Radev and Sv. Kaneva, making possible a thinking in the categories of legal grounds.

(d) If law is morally determined and morality is culturally shaped, different cultures will produce different law. The dissertation addresses this theme through the ideas of "law as

an element of civilization," viewing the latter as "Culture capitalized" (p. 72). He sets himself the ambitious task of justifying "the legal system as the leading element of the concept of civilization" (p. 8).

It remains unclear to me from the text, being important and interesting in principle, how justified – according to the author – it is to speak of "separate" "Slavic" or "Orthodox civilizations" (see in particular p. 75; not all Slavs are Orthodox, however; different Orthodox countries have specific historical paths, etc.). What is the relation to the mentioned division of "Western civilization", respectively □ where is the historical place of Bulgaria in this scheme – "in one of the camps" along the West-East axis or somewhere "on the fault line".

Great efforts have been made to introduce the various concepts along the lines of natural law concepts. Justification is thus seen as some different, alternative and deeper metaphysical validity that empowers and truly makes sense of law. In these thought and language experiments, of course, there is also the risk of extremity – for me, for example, the idea of 'law... devoid of lawfulness (p. 32) is hard to accept. Nevertheless, the PhD student may be considered to emerge with honour and with the benefit of his research from the traditional natural law 'maze' (to recall Bentham and the admission of wandering through 'a metaphysical maze') of extra-legal and alternative doctrinal notions.

D. Stoyanov makes significant conceptual observations to justify the existence of an internal relationship between morality and the validity of a legal system, to seek an understanding of the legal order as an order based on certain moral principles. In this respect, the invocation of arguments from rule of law theory is worthy of support, but it should also be recalled that the 'legal-philosophical reflection' (see p. 67) sought, over and above pure proceduralism, is also present in totalitarian states. The latter like to violate procedures, but do not suffer from a lack of ideology, of a philosophy of their own, underpinned by a fanatical belief, respectively different and would be considered 'just governance' (ibid.).

The research conducted on the legal significance of the legal basis for the functioning of the constituent power (Ch. II) leads the author to formulate an understanding of the legitimacy of that constitution which is derivative of the grounds. Only they can make meaningful a formal procedure followed by the constituent assembly (p. 113). Thus it becomes possible to formulate criteria of value in opposition to formalism. On the other hand, it would be interesting to look into the constitutional laboratory of totalitarian constituent legislations □ do they also not reason (at least visibly) in terms of freedom, right and independence? If this vocabulary is easily applicable and ideologically convenient, what should be the criterion for overcoming this other formalism, the possible formalism of value rhetoric?

Seeking moral foundations in jurisprudence, the text's third chapter focuses on case law, offering a panorama of a wide range of English-language writers and relevant American constitutional debates. Topics covered include originalism and judicial activism, complex cases, and the role of the Constitution in society's moral and political agenda. It can perhaps

be enriched by a further layer of doctrinal sources – for example, on law as a cultural phenomenon, on the role of the judge for law, and on the fairness of the administration of justice as far as the language of German doctrine is concerned. The argument as to whether we are looking for 'what the legislator meant or what the norm meant' (see the analysis on Scalia on p. 127) developed in Germany as early as the 19th century and is popularly framed in terms of 'the will of the legislator and the will of the law'. The judge guiding the law along the waves of modern cultural understandings is a hero of the school of free law and of the jurisprudence of interests in the first half of the 20th century, and so on. This insight may also further help to dismantle the expressed, but now controversial, idea of 'the rigorous enforcement, adjudication and interpretation of continental law' (p. 144), which contrasts with the actual (and often legal realist) approaches of continental courts such as the CJEU and the ECtHR, or the rather axiologically active Federal Constitutional Court in Germany. As an example in this respect, one can cite the German ruling on the legal possibility of shooting down a civilian airplane commandeered by terrorists and the absolute inviolability of human dignity proclaimed in this regard¹ (Dim. Stoyanov comments on the American analogue of the case – see p. 164).

In conclusion, however, it should be stressed that the Ph. Stoyanov has made a successful attempt to talk about the legal ground not "in abstracto" –as was most often done earlier in Bulgarian legal philosophy, but on a concrete basis, in relation to a specific historical environment and judicial argumentation. This is a great merit of the work, and highlights the PhD student's ability in the future to address philosophical-legal dilemmas on a concrete basis, to relate philosophical abstraction to the life of law.

Critical Notes.

My main criticism of the text is due to the observation that the author bases his scheme of law entirely on the idea of the existence of **metaphysical, a priori, natural law, moral foundations of law**, but does not justify in depth what type of metaphysics he is talking about, what gives him the right to accept them a priori, what is the natural law concept from which he starts, what are the moral postulates in their basis and already what guarantees the immutability and general relevance of these moral postulates. This is not a criticism in the direction of a lack of merit of the dissertation text, but on the contrary, because it is a qualitative work, I pose a question in search of the deeper general theoretical debate that our science needs and of which the PhD student shows that he is capable.

Of course, a finding that people have always *believed* in the existence of certain metaphysical, a priori, natural law, moral grounds of law would be a true and sufficient finding in my view. But if people have always *believed* in the grounds, imagining them differently, and in addition, putting forward different metaphysically-based moral ideologies, one cannot speak of the immutability and objectivity of those grounds. A most banal example – Nazi legal philosophy also loves metaphysical justifications and most severely censures the

¹ BVerfG v. 15.2.2006 1 BvR 357/05, NJW 2006, 751 ff.

legal positivism of Stahl and Kelsen². It is clear, however, that for Dim. Stoyanov has some objectively given grounds, generally speaking, his pathos is in favor of grounds of liberty, justice and duty, not grounds of duty and the cult of community for example. Hence, a work such as this dissertation needs not only to argue in favor of a legal metaphysics, but also to argue on the merits of what for the author is the correct legal metaphysics and why, for example, Nazi jurists abused metaphysics rather than being metaphysically correct.

Further, to speak of an objective morality in the early twenty-first century is only possible if one chooses one of the more modern metaphysical theories or if additional arguments are sought for one of the older metaphysics. The idea of objective morality has been so criticized that it cannot be taken as a given, but must be separately justified, to show – why, despite the criticism, the author finds reasons to believe in it (for me this ultimately remains a matter of faith). Such justificatory models, by the way, are abundantly available in the philosophical literature, to which the author can further refer.

It is possible, moreover, to consider that the grounds of the right are ultimately religiously undergirded as well; such an approach, it seems to me, would not have been foreign to the author, in view of the religious subject matter of interest or in view of the relevant textual cues of the quotation of St. Paul. Scripture. If, however, we consider that the legal ground is objectively binding and originally given on some religious basis, we would have to resort to *a particular* religious doctrine, to state a religious preference that would guarantee the "soundness" of some legal systems and point out the imperfection of others. This approach becomes problematic from the perspective of the secular state. It would be freely usable by a Christian (for example) legal scholarship, but it would not be readily available to a secular court turning also to the philosophical-legal toolkit.

In further relation to the same line of thought, but not next, it should be pointed out that the "civilizational map" set out by the dissertation is not fully drawn. I fully understand it, insofar as the further answer to the questions posed must, of necessity, bear a certain civilization-confrontational character, but the very use of the term "civilization" has already charged his text with such potential. Originally, the European notion of 'civilization' was used by definition in the singular, its more modern development leading to the idea of coexisting great cultures developing along their own paths and through a separate worldview, devaluing the claims of uniformity of European ideologies. If the paths to civility are different and generally sovereign, a question becomes important that demands a definitive answer. Do non-European civilizations have a "right"? Are the a priori, metaphysical, moral foundations of right different in India or China? If they are different, can they nevertheless be immutable? If they are immutable, doesn't that mean that only Western civilization has law in the sense

² I will cite one of the prominent German authors who first represented the so-called "völkisch-idealistische Rechtsphilosophie", and who continued to be a respected scholar even after denazification after the Second World War. In 1937, Karl Larenz, whom I am referring to, wrote: „*In my opinion, the philosophy of law should clarify spiritual connections, but not by creating and using formulas, but by overcoming abstract fixations and oppositions (such as that between 'ought' and 'is' [Here, Larenz opposes Kelsianism]) and by showing the metaphysical sense that underlies the fundamental values that bear our legal existence.*”– Larenz, K.

we know? In recent decades, Western legal scholarship has been fond of limiting itself to the standard explanations that a given treatise deals only with the Western legal tradition and that the traditions of Islam, of India, China or Japan are more specific, separate, and therefore remain outside the focus of European legal thought. Does Dimitri St. Stoyanov think that these traditions are in fact... extra-legal? Or are they still separate legal cultures, building their law on separate (different and culturally variable) grounds? Are the West's universalist claims that it is its idea of justice that gives the right law (see p. 169 for a similar point) justified or not?

An additional recommendation may be the use of indirect reference (op. cit.), as well as the use of Bulgarian translations of key classical works. The Bulgarian translation of the English Primer on the Sum of Theology, for example, can hardly compare with our beautiful translation by Tsocho Boyadjiev. Longer passages in a foreign language (see, e.g., note 86) should be translated into Bulgarian, and the policy for more extensive citations should be carefully refined, since it is applied differently in different parts of the text.

Publications and additional activities.

The PhD student submitted three publications that met the minimum scientific criteria, and has demonstrated a willingness to work and an entrepreneurial spirit in his scientific endeavors during his PhD. The publications reflect different stages of the development of the thesis and in one form or another their results have contributed to the formation of its final form and conclusions. The preference for a variety of scientific forums and publication formats makes a good impression.

The abstract accurately reflects the contributions made in the dissertation research.

Overall assessment.

Based on the above, I can confidently give a positive assessment of Dimitar Stoyanov Stoyanov's dissertation entitled 'The Moral Foundations of Law.' Guided by the foregoing, I can confidently formulate a positive assessment of the dissertation of Dimitar Stoyanov Stoyanov under the title "The Moral Foundations of Law".

As it meets the requirements of the ZRASRB and the applicable subordinate legislation for its implementation, the thesis is grounds for awarding its author the educational and scientific degree of 'Doctor' in professional field 3.6 Law (Theory of State and Law. Political and Legal Doctrines), for which I will vote in favour during the upcoming public defence.

12th of June 2025 r.